
breken met zijn weerzin tegen samensmelting, anderzijds voelde hij zich vanuit het gezichtspunt van de leer het meest verwant met hen die een christelijke gereformeerde kerk institueerden.³⁰

Intussen roept niet alleen Wisses viervoudige beroep op zijn eerlijkheid twijfels op bij deze herinneringen. Liggingsverschillen zal hij zeker hebben ervaren, maar het heeft er veel van weg dat hij de grote moeite met de leerverschillen terugprojecteerde op zijn vroege domineesjaren. Men publiceert geen brochure met de bedoeling ‘onder den zegen des Heeren te pogen ons gereformeerd kerkvolk op zijne dure roeping tot eere van Gods naam te wijzen’³¹ als men zelf niet ten volle achter de inhoud staat. In zijn brochure bestreed Wisse dat de leer van de veronderstelde wedergeboorte een dwaalleer moest heten, ook al was hij er zelf geen aanhanger van. Bovendien riep hij de tegenstanders op kritisch naar zichzelf te kijken: ‘Als men de broeders van ’34 eens één voor één onderzocht in de leer op de fijne puntjes, als: sacramenten, kerk, genadeverbond enz., ik denk, het onderzoek zou niet al te best voor velen afloopen.’ Voor Wisse was de leer van de veronderstelde wedergeboorte in 1904 een verschil binnen de bandbreedte van de gereformeerde belijdenis en daarom niet kerkscheidend: ‘De gereformeerde belijdenis blijft onveranderd en onverzwakt de éénige grondslag.’³² Verklaarde Wisse bovendien zelf niet in zijn memoires dat hij voor de vereniging ging *bidden* en werken?³³ Kan men eerlijk bidden voor iets dat men maar half meent?

Wisses critici kenden noch erkenden in 1920 langdurige twijfel bij hun collega. Ds. C. Lindeboom uit Amsterdam herinnerde er sarcastisch aan dat het 22-jarig proces bij Wisse in Leiden dan toch al een eindje gevorderd moest zijn, maar dat daar niets van te merken was geweest.³⁴ Wisse zelf verweerde zich fel in een redevoering die hij onder meer te Groningen hield. Hij erkende de samensmelting tot stand te hebben gebracht, maar volgens hem móesten alle predikanten in de Gereformeerde Kerken daar aan meewerken, ‘anders moeten zij gaan scheiden’. Met deze bewering riep de redenaar veel protest op. In een uitvoerig ingezonden stuk zette ds. H.W. Laman, opgegroeid in de Heerengrachtkerk en zoon van de toenmalige scriba, uiteen hoe het verenigingsproces in werkelijkheid was verlopen. Volgens Laman was door het ‘onzinnig drijven’ van Wisse de gemeente totaal uiteengescheurd. Op een zekere zondag had de predikant een stapel oudvaders mee de kansel op genomen en verkondigd dat de Heilige Geest hem duidelijk had gemaakt dat hij tot dan toe op de verkeerde weg was geweest. Het was precies hetzelfde motief als hij aanvoerde voor zijn uit-treding.³⁵ Zoals in 1904 Wisses zielenleven de doorslag gaf, zo ook in 1920, toen hij uitdrukkelijk meldde in zijn ziel ‘nog al meer de goedkeuring des Heeren’ over zijn uittreding te ervaren.³⁶ Intus-

³⁰ De Rijke, *Wisse*, 43, 46; Wisse, *Memoires*, 52.

³¹ Zo het woord vooraf van *De plaatselijke vereeniging*.

³² *De plaatselijke vereeniging*, 19, 6.

³³ Wisse, *Memoires*, 52.

³⁴ *Noord-Hollandsch Kerkblad* 10 december 1920.

³⁵ Blijkens De Rijke voerde Wisse ook in de kerkenraad aan dat de Heilige Geest hem had overtuigd. *Wisse*, 43. In overeenstemming daarmee is dat Wisse in zijn brochure tegenstanders van samensmelting ervan betichtte dat zij de Heilige Geest bedroefden (24). Zie de citaten uit de *Nieuwe Provinciale Groninger Courant* in *De Bazuin* 26 februari 1921. Laman (1870-1933), een oud-medestudent van Wisse, was een invloedrijk perspredikant, die Schilder verving als medewerker van *De Bazuin*. Zie *GUV* III, 155v.

³⁶ *De Wekker* 11 februari 1921.